

Ἡ ἔμφυλη διάσταση τῆς κρίσης καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ θεολογικοῦ λόγου σὲ χαλεποὺς καιροὺς

ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ - ΚΥΠΡΙΟΥ*

Ἡ σύντομη αὐτὴ μελέτη χωρίζεται, ὅπως ὁ τίτλος ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ, σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος γίνεται ἀναφορὰ σὲ κάτι ποὺ στὸ δημόσιο λόγο φαίνεται εἴτε νὰ ἀποσιωπᾶται εἴτε, στὴν καλύτερη τῶν περιπτώσεων, νὰ προσεγγίζεται ἀκροθιγῶς. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ παροῦσα κρίση δὲν ἔχει τὶς ἴδιες ἐπιπτώσεις γιὰ ὅλους καὶ ὅλες. Οἱ πιὸ ἀδύναμες, περιθωριακές, παράνομες, οἰκονομικὰ ἀσθενεῖς ὁμάδες πλήττονται μὲ διαφορετικὸ τρόπο ἀπὸ ὅ,τι ἐκείνες οἱ ὁμάδες οἱ ὁποῖες ἀκόμα ἀπολαμβάνουν τῶν δικαιωμάτων τους, ὅπως γιὰ παράδειγμα, τοῦ δικαιώματος τῆς ἐργασίας, τῆς ἐκπαίδευσης, τῆς υγείας καὶ τῆς ἀσφάλειας. Ἐν προκειμένῳ, περιορίζομαι στὴν ἔμφυλη διάσταση τῆς παρούσας κρίσης, καθὼς γυναῖκες καὶ ἄντρες δὲν ἐπηρεάζονται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἐπιχειρῶ, λοιπόν, ἀρχικὰ νὰ ἀναδείξω τὴ σημασία ποὺ ἔχει νὰ λαμβάνεται ὑπόψη καὶ ὁ παράγοντας φύλο, ἀφενὸς ὅποτε περιγράφονται οἱ ἐπιπτώσεις τῆς κρίσης καὶ ἀφετέρου ὅταν γίνεται προσπάθεια ἐξεύρεσης πολιτικῶν πρακτικῶν πρὸς ἐπίλυση τῶν οἰκονομικῶν προβλημάτων καὶ ἀπόδοσης κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Στὴ συνέχεια, προσπαθῶ νὰ παρουσιάσω σὲ μορφή προτάσεων καὶ σκέψεων πρὸς ἀνάπτυξη τῆ θέσης τοῦ θεολογικοῦ λόγου στὴν παροῦσα φάση λαμβάνοντας μάλιστα ὑπόψη καὶ τὴν ἔμφυλη διάσταση τῆς κρίσης καὶ τῆς φτώχειας.

Α) Ἡ ἔμφυλη διάσταση τῆς κρίσης

Ἦδη πρὶν ἀπὸ τὴν κρίση, οἱ γυναῖκες στὴν Ἑλλάδα ἀντιμετώπιζαν τεράστιες ἀνισότητες (ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση) στὴν ἀγορὰ

* Ἡ Σπυριδοῦλα Ἀθανασοπούλου - Κυπρίου εἶναι Δρ. Θεολογίας, διδάσκουσα στὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Παν/μιο.

ἐργασίας ἔναντι τῶν ἀνδρῶν, στὴν ἀπασχόληση, τὶς ἀμοιβές, τὴν ἀνεργία· ἀντίθετα, ἡ συμμετοχὴ τῶν ἀνδρῶν στὴν οἰκιακὴ ἐργασία, τὴ φροντίδα παιδιῶν καὶ ἡλικιωμένων ἦταν ἀπὸ τὶς χαμηλότερες στὴν Ε.Ε. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 2008, τὸ γυναικεῖο ποσοστὸ ἀνεργίας ἦταν 13%, ἐνῶ τὸ ἀνδρικό μὲν 5%, οἱ γυναῖκες ἦταν τὸ 70% τῶν μερικῶς ἀπασχολούμενων, ἐνῶ οἱ μέσες ἀποδοχές τους στὸν ἰδιωτικὸ τομέα ἦταν 25% κάτω ἀπὸ αὐτὲς τῶν ἀνδρῶν. Ἀναλύοντας ἐκεῖνη τὴν περίοδο ἡ Μαρία Καραμεσίνη ἀναφέρει: «Οἱ πατριαρχικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν καλύτερη ἀπόδοση καὶ ἀξιοπιστία τῶν ἀνδρῶν ἐργαζομένων βρῖσκονταν σὲ ὑποχώρηση, ὅμως ἐξακολουθοῦσαν νὰ διαποτίζουν τὸ θεσμικὸ οἰκοδόμημα, μὲ τὴν ὑπανάπτυξη τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν φροντίδας γιὰ παιδιὰ καὶ ἡλικιωμένους, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ χαμηλότερη ἡλικία συνταξιοδότησης καὶ τὶς πρόωρες συνταξιοδοτήσεις τῶν γυναικῶν. Ἐπίσης, καθόριζαν τὶς διακρίσεις εἰς βᾶρος τῶν γυναικῶν στὴν πρόσληψη, τὴν ἐξέλιξη, τὶς ἀμοιβές, τὴν τοποθέτηση σὲ θέσεις εὐθύνης»¹.

Σήμερα ἡ κατάσταση εἶναι σαφῶς χειρότερη. Σύμφωνα μὲ τὴν στατιστικὴ ἀρχή: Τὸ ποσοστὸ ἀνεργίας τὸ τέταρτο τρίμηνο τοῦ 2011 ἦταν 20,7%, ἔναντι 17,7% τοῦ προηγούμενου τριμήνου καὶ 14,2% τοῦ ἀντίστοιχου τριμήνου 2010. Τὸ ποσοστὸ ἀνεργίας τῶν γυναικῶν (24,5%) εἶναι σημαντικὰ ὑψηλότερο ἀπὸ τῶν ἀνδρῶν (17,8%)². Κατὰ τὸ 2011 πάνω ἀπὸ τὸ ἕμισυ τῶν ἐγγεγραμμένων ἀνέργων (57,5%) εἶναι γυναῖκες. Στους ἀνέργους μὲ διάρκεια μικρότερη τῶν 12 μηνῶν ἡ συμμετοχὴ τῶν δύο φύλων εἶναι ἰσόποση. Ὡστόσο, στοὺς μακροχρόνια ἀνέργους πάνω ἀπὸ τὰ 2/3 εἶναι γυναῖκες³. Ἐπιπλέον, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ ἐπίσημο ποσοστὸ ἀνεργίας ὑποεκτιμᾷ περισσότερο τὴ γυναικεῖα ἀνεργία ἀπὸ τὴν ἀνδρική. Οἱ εἰδικοί σημειώνουν ὅτι «στὴν Ἑλλάδα, ὅπως καὶ διεθνῶς, οἱ κατασκευὲς καὶ ἡ μεταποίηση εἶναι ἀνδροκρατούμενοι κλάδοι, πὸν ἐπλήγησαν πρῶτοι ἀπὸ τὴν κρίση. Οἱ ἀπολύσεις καὶ οἱ διαθεσιμότητες στὶς μεγάλες ἐπιχειρήσεις αὐτῶν τῶν κλάδων συγκέντρωσαν τὴ μεγαλύτερη προσοχὴ τῶν ΜΜΕ, ἐνῶ οἱ ἀπολύσεις μισθωτῶν ἀπὸ μικρομεσαῖες ἐπιχειρήσεις καὶ ἐργαζομένων μὲ συμβάσεις προσωρινῆς ἐργασίας, ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ γυ-

1. ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ, «Κρίση, γυναῖκες ἀνδρική ταυτότητα», Κυριακάτικη Αὐγή, Ἐνθέματα 30/11/2011.

2. Ἑλληνικὴ Στατιστικὴ ἀρχή http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/BUCKET/A0101/PressReleases/A0101_SJO01_DT_QQ_04_2011_01_F_GR.pdf

3. Ἐνημέρωση 191 (Μηνιαία ἔκδοση τοῦ ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ) Φεβρουάριος 2012, σελ. 23. http://www.inegsee.gr/sitefiles/magazine/ESOTERIKO_190.pdf.

ναΐκες, ήταν εύκολο να περάσουν απαρατήρητες, καθότι μεμονωμένες και στον μη συνδικαλισμένο τομέα της οικονομίας»⁴.

Οί προοπτικές, δυστυχώς, δεν είναι καλές για τις γυναίκες. Στη συζήτηση για τις «έμφυλες προοπτικές της οικονομικής κρίσης» στη συνεδρίαση της επιτροπής για τη θέση των γυναικών στην Ουνέσκο, η οικονομολόγος Στέφανι Σεγκουίνο σημειώνει ότι η ανεργία των γυναικών αναμένεται να αυξηθεί δυσανάλογα, καθώς θα γίνονται περικοπές στο δημόσιο τομέα. Και τούτο επειδή οι γυναίκες που εργάζονται συγκεντρώνονται κυρίως στην εκπαίδευση, την υγεία και τις κοινωνικές υπηρεσίες. Υπάρχει, επίσης, μεγάλη πιθανότητα να αναβιώσει ή παλιά αρχή «διώξτε τις γυναίκες πρώτα», καθώς πρέπει να διασφαλιστούν θέσεις εργασίας για τους άνδρες, οι όποιοι παραδοσιακά θεωρούνται οι κούβαλητές⁵. Η ιστορία άλλωστε επιβεβαιώνει αυτό το σενάριο, καθώς, όπως έχει δείξει η ιστορικός Έφφη Άβδελα, την περίοδο του μεσοπολέμου στην Ελλάδα όπου υπήρχε οικονομική κρίση εφαρμόστηκε η αρχή «πρώτα οι γυναίκες» στις περικοπές προσωπικού από το κράτος στην προσπάθειά του να μειώσει τις δαπάνες⁶. Τα έρευνητικά εύρηματα, όπως παρουσιάζονται, δείχνουν ότι η οικονομική κρίση έχει μεγαλύτερες επιπτώσεις στη μισθωτή εργασία των γυναικών από ό,τι σε εκείνη των αντρών και αυτό συμβαίνει επειδή υπάρχουν έμφυλες διαφορές σε άλλους τομείς της ζωής πέρα από την εργασία: κατά κανόνα οι γυναίκες έχουν χαμηλότερες αποδοχές και εξαρτώνται περισσότερο από τις προνοιακές ρυθμίσεις, επομένως υποφέρουν περισσότερο από τη φοροδιαφυγή (γενικευμένη πρακτική στην Ελλάδα). Γενικά, οι γυναίκες συμμετέχουν λιγότερο στα κέντρα λήψης αποφάσεων και σε συλλογικές διαδικασίες για ζητήματα που επηρεάζουν τη ζωή τους⁷. Γι' αυτό άλλωστε δεν είναι αδιάφορο το κατά πόσο υπάρχει ικανή εκπροσώπηση των γυναικών σε κάθε εκδήλωση της δημόσιας ζωής όπως επίσης και στα κέντρα λήψης αποφάσεων και χάραξης πολιτικής.

4. ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ, «Οικονομική κρίση και ανισότητες φύλου», *Η Έποχή*, 7/3/2012 διαθέσιμο στο <http://www.epohi.gr/portal/arxeio/4707>.

5. Stephanie Seguino, *The Global Economic Crisis and Its Gender Implications and policy responses*. Paper prepared for *Gender Perspectives on the Financial Crisis Panel* at the Fifty-Third Session of the Commission on the Status of Women, United Nations, March 5, 2009 διαθέσιμο στο http://www.uvm.edu/~ssegui/pdf/global_crisis.pdf.

6. ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ, «Το φύλο στην (σέ) κρίση ή τί συμβαίνει στις “γυναίκες” σε χαλεπούς καιρούς», *Σύγχρονα Θέματα* 115 (2011) 20, 21.

7. Στο ίδιο, 23.

Εἶναι νωρίς νὰ προδιαγράψουμε τὶς μακρόχρονες ἐπιπτώσεις τῆς κρίσης στὶς ἔμφυλες σχέσεις. Θὰ περιοριστοῦν τὰ ὄρια αὐτονομίας τῶν γυναικῶν καὶ θὰ ἐνισχυθεῖ τὸ παραδοσιακὸ πρότυπο οἰκογένειας ὡς ἀναγκαστικὴ ἐπιλογή προκειμένου νὰ τὰ βγάλουν οἰκονομικὰ πέρα οἱ γυναῖκες ἢ οἱ νέοι καὶ οἱ νέες θὰ προχωρήσουν σὲ νέες ἐναλλακτικὲς μορφές ζωῆς καὶ θὰ διαμορφώσουν ἐναλλακτικὰ νοικοκυριά⁸; Τί μπορεῖ ἐπίσης νὰ σημαίνει γιὰ τὶς ἐνδοοικογενειακὲς σχέσεις τὸ γεγονός, πὺ εἶναι ἔντονο στὶς οἰκογένειες μεταναστῶν, ὅτι ἐργάζονται κυρίως οἱ γυναῖκες καὶ συντηροῦν τὶς οἰκογένειές τους ἀφοῦ λόγῳ ἰδιαίτερων συνθηκῶν πλήττεται κυρίως ἡ ἐργασία τῶν ἀντρῶν μεταναστῶν, οἱ ὁποῖοι βλέπουν νὰ χάνουν τὸ ρόλο τοῦ κουβαλητῆ;

Ὅπως οἰδήποτε ἢ συζητήσῃ μας ὀφείλει πολλὰ στὴν οἰκονομικὴ ἱστορία, στὴν ἱστορία τῆς ἐργασίας ἀπὸ φεμινιστικὴ σκοπιὰ καὶ στὴ φεμινιστικὴ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, καθὼς αὐτὴ ἔδειξε ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνισότητα μὲ βάση τὸ φύλο, μὲ ἄλλα λόγια, ἢ φτώχεια καὶ ἡ ἀνεργία τῶν γυναικῶν, δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς στὰ διαφορετικὰ βιολογικὰ δεδομένα ἢ σὲ ἄλλους ἀστάθμητους κοινωνικοὺς παράγοντες ἀλλὰ σὲ συγκεκριμένους πολιτικὲς ἐπιλογές, σὲ συγκεκριμένα μοντέλα ἀνάπτυξης καὶ σὲ συγκεκριμένα οἰκονομικὰ τοῦ νοικοκυριοῦ πὺ ἐπιδροῦν διαφορετικὰ στὶς γυναῖκες ἀπὸ ὅ,τι στοὺς ἄντρες⁹.

Β) Ἡ συμβολὴ τοῦ Θεολογικοῦ Λόγου σὲ χαλεποὺς καιροὺς

Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν πὺ τίθεται σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο εἶναι τὸ ἐξῆς: μπορεῖ ὁ θεολογικὸς λόγος νὰ συμβάλει σὲ αὐτοὺς τοὺς δύσκολους καιροὺς καὶ μάλιστα λαμβάνοντας ὑπόψη τὴν ἔμφυλη διάσταση τῆς οἰκονομικῆς κρίσης;

Ἀρχικὰ πρέπει νὰ καταστήσω σαφές ὅτι στὴ συγκεκριμένη περίπτωση δὲν μὲ ἀπασχολεῖ τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο μποροῦν ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία καὶ οἱ πιστοὶ τῆς νὰ συμβάλουν στὴν ἀντιμετώπιση τῶν συνεπειῶν τῆς οἰκονομικῆς κρίσης καὶ στὴν ἀνακούφιση ὅσων ὑποφέρουν. Εἶναι σαφές ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία μεταξὺ ἄλλων ὀργανώσεων καὶ φορέων μὲ τὸ πνευματικὸ καὶ φιλανθρωπικὸ ἔργο τῆς προσπαθεῖ νὰ βοηθήσει στὴν ἀντιμετώπιση τῶν συνεπειῶν¹⁰.

8. Στὸ ἴδιο, 24.

9. JANET A. SEIZ, «Φεμινιστικὴ Οἰκονομικὴ ἐπιστήμη» μτφρ. Ναταλία Σερέτη στὸ W. SAMUELS, et al. (eds) *A Companion to the History of Economic Thought*, Blackwell, Oxford, 2003.

10. Πρὸβλ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος κ. Ἰερώνυμος Β' κ.ἄ., *Πὰ μία Οἰ-*

Ἐπίσης, μπορεί νὰ ἀναλάβει τὴν εὐθύνη νὰ προκαλέσει «μία ἔκρηξη συμ-πάθειας... γιὰ τὸν κόσμον ποὺ πονᾷ, ποὺ τεμαχίζεται, ποὺ τσαλακώνεται, ἀπὸ ἐξουσιαστές καὶ ἀτάλαντους» καὶ νὰ σταθεῖ στὸ πλευρὸ τῶν θυμάτων καταγγέλλοντας τοὺς καταπιεστικούς θεσμούς καὶ τὴν ἀδικία μὲ ὅποιο ἴσως κόστος¹¹.

Θεωρῶ ὅμως ὅτι ὡς θεολόγοι ἀξίζει νὰ ἐστιάσουμε στὴν ἐνδεχόμενη συμβολὴ τοῦ θεολογικοῦ λόγου στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἴδιας τῆς κρίσης. Μὲ ἐνδιαφέρει δηλαδὴ νὰ ἐξετάσουμε τὸ κατὰ πόσον μπορεί νὰ συμβάλει στὸ δημόσιο διάλογο ποὺ λαμβάνει χώρα γιὰ τὴν ὑπέρβασή της σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο. Ἄλλωστε εἶναι ἀρκετὰ ἐπικίνδυνον νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν παρούσα δύσκολη κατάσταση ἐξαντλεῖται στὸ πνευματικὸ καὶ φιλανθρωπικὸ ἔργον της, καθὼς αὐτὸ ἴσως σημαίνει ὅτι δὲν θὰ ἔχει τί ἄλλο νὰ προσφέρει στὴν κοινωνία ἂν ξεπεραστεῖ ἡ κρίση.

Θὰ ἤθελα, λοιπὸν, νὰ ἀναφέρω συνοπτικὰ ὀρισμένα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῆς θεολογικῆς σκέψης καὶ τοῦ θεολογικοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα μποροῦν στὸ πλαίσιο ἐνὸς δημόσιου διαλόγου νὰ συμβάλουν στὴν ἀντιμετώπιση τῆς κρίσης. Ὁ θεολογικὸς λόγος μάλιστα δὲν ἀνταγωνίζεται (καθὼς ἀποτελεῖ μεθοδολογικὸ λάθος νὰ ἀνταγωνίζεται) τοὺς ἄλλους λόγους, καθὼς οἱ ἐπιστημολογικὲς προϋποθέσεις τοῦ διαφέρουν. Οἱ θεολογικὲς προσεγγίσεις τῆς κρίσης μπορεί κάποιος νὰ πει ὅτι δὲν διαψεύδονται, ἐπειδὴ κάποιος δέχεται καὶ ἄλλες οἰκονομικὲς, ψυχολογικὲς, φιλοσοφικὲς ἐρμηνεῖες τῆς κρίσης¹².

Ἡ χριστιανικὴ λοιπὸν σκέψη ἀναλύοντας τὴν οἰκονομικὴ κρίση ποὺ ἔχει ξεσπάσει παγκοσμίως ἐστιάζει στὶς αἰτίες ποὺ τὴν ἔχουν προκαλέσει καὶ ἀναδεικνύει τὴ σχέση τῆς οἰκονομικῆς κρίσης μὲ τὴν κρίση συγκεκριμένων ἀξιών. Στὸ μυαλὸ μᾶς ἔρχεται ἀμέσως τὸ ἐλάττωμα τῆς ἀπληστίας (ἢ ἄλλιῶς τῆς πλεονεξίας) ὡς αἰτία τῆς κρίσης, κάτι ποὺ ἔχει ἐπισημανθεῖ καὶ ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν. Ὡστόσο, ἡ πλεονεξία συνδέεται μὲ τὴν ὑπερηφάνεια ἢ ὁποῖα εἶναι ἐμφανῆς «στὴν ψευδαίσθησή μου ὅτι μπορῶ νὰ διαμορφώσω τὸν κόσμον σύμφωνα μὲ τὴ δική μου θέληση»¹³. Μία ὑπερηφάνεια, ὅπως ἐξηγεῖ μὲ τὴ σειρά τοῦ

νομία μὲ ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἔκδ. Ἱερά Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 2011 καὶ ΜΑΝΩΛΗΣ Γ. ΔΡΕΤΤΑΚΗΣ, «Οἱ Χριστιανοὶ μπροστὰ στὴν οἰκονομικὴ κρίση», *Σύναξη 114* (2010) 51-56.

11. Χρ. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ, *Ἡ γυναῖκα τοῦ Λὼτ καὶ ἡ σύγχρονη θεολογία*, ἔκδ. Ἴνδικτος, Ἀθήνα, 2008, 19-20

12. ROWAN WILLIAMS, *Knowing our limits* στὸ Rowan Williams and Larry Elliott (eds), *Crisis and Recovery: Ethics, Economics and Justice*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2010, 33.

13. ROWAN WILLIAMS, «Ἡθικὴ, οἰκονομικὴ θεωρία καὶ παγκόσμια δικαιοσύνη», μτφρ. Ἀπόστολος Ἀποστολίδης, *Σύναξη 114* (2010) 25.

ὁ ἀγγλικανὸς ἀρχιεπίσκοπος, ἡ ὁποία εἶναι πρόδηλη στὴν ἀπροθυμία μας νὰ ἐπιτρέψουμε τὴν ἀνάπτυξη συστημάτων πὺν ὑπόσχονται περισσότερο ἔλεγχο. Αὐτὸ πὺν μᾶς καλεῖ ἡ θεολογία νὰ συνειδητοποιήσουμε εἶναι ὅτι ἀπελευθερωνόμαστε καὶ μεταστρεφόμαστε (σὲ σχέση καὶ μὲ τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα) ὄχι ἀποφασίζοντας νὰ εἶμαστε λιγότερο ἄπληστοι, ἀλλὰ κατανοώντας ὅτι ἡ ζωὴ μας ἀναπτύσσεται, μεταβάλλεται καὶ ἄρα ἐκτίθεται σὲ κίνδυνο. Ἀλλάζουμε κατανοώντας τὰ ὄρια μας. Ὅπως τὸ διατυπώνει ὁ Rowan Williams, ἡ ἀστοχία μᾶς εἶναι ὅτι «ἀναζητήσαμε μίαν ἀπόρρητη ἀσφάλεια, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ὄρια πὺν ἐπιβάλλουν οἱ ὑλικοὶ πόροι, τὸ διαθέσιμο ἐργατικὸ δυναμικὸ, καθὼς καὶ ἡ χρονοβόρα ἐξασφάλιση τῆς ἐμπιστοσύνης μέσα ἀπὸ τὴν συνεργασία μὲ σχέσεις διαφάνειας καὶ ἀμοιβαίας εὐθύνης. Καὶ ἡ ἀναζήτηση αὐτὴ μᾶς ὁδήγησε στὴν πιὸ ριζικὴ ἀνασφάλεια πὺν μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ»¹⁴.

Γιὰ τὴ θεολογικὴ σκέψη, ἡ ἠθικὴ μας χαρακτηρίζεται ἀνάλογα μὲ τὸ πῶς ἀντιμετωπίζουμε τὰ ὄρια μας, δηλαδὴ ἀνάλογα μὲ τὴν εὐπάθειά μας καὶ μὲ τὸ τί σχέση ἐπιθυμοῦμε νὰ ἔχουμε μὲ τὴν ἐξουσία¹⁵. Ἡ σοβαρότητα τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς δοκιμάζεται ἀπὸ τὸ πῶς συμπεριφερόμαστε σὲ ἐκείνους τῶν ὁποίων ἡ φιλικότητα δὲν ἔχει γιὰ μᾶς κάποια «χρησιμότητα», ὅπως ἔχει π.χ. χρησιμότητα ἡ διατήρηση καλῶν σχέσεων μὲ πρόσωπα πὺν ἔχουν ἐξουσία καὶ χρῆμα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ μποροῦμε νὰ κρίνουμε τὸ ἠθικὸ βᾶθος μίας κοινωνίας ἀνάλογα μὲ τὸ πῶς συμπεριφέρεται σὲ εὐπαθεῖς ὁμάδες, ὅπως τοὺς ἠλικιωμένους, τοὺς ἀρρώστους κ.α. Στὸ πλαίσιο τῆς θεολογικῆς σκέψης ὅπου ἀναγνωρίζεται ἡ κτιστότητα τοῦ κόσμου, ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἔχει ἐπίγνωση τῆς ἀνθρώπινης εὐθραυστότητας, ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς, τόσο τῆς δικῆς του ὅσο καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Γιὰ τὸν Rowan Williams, στὸ πλαίσιο τῆς θεολογικῆς σκέψης καὶ χριστιανικῆς ἠθικῆς, «τὸ καθῆκον τῆς φροντίδας γιὰ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν συνδέεται μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ συγχωρεῖ κάποιος, ὅπως ἐλπίζει νὰ συγχωρεθεῖ· μέσα σὲ αὐτὴ τὴν συνολικὴ προοπτικὴ, εἶναι βασικὸ νὰ ἀποδεχθῶ τόσο ὅτι μπορεῖ νὰ ἀποτύχω ἢ νὰ πληγωθῶ, ὅσο καὶ ὅτι μπορεῖ νὰ βρεθῶ ἔνοχος γιὰ σφάλματα καὶ ζημιές πὺν θὰ ὑποστεῖ ἕνας ἄλλος»¹⁶. Πίσω ὅμως ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση ὅτι μπορεῖ νὰ βρεθῶ ἔνοχος γιὰ σφάλματα ὑπάρχει ἡ ἰδέα τοῦ ἐμπρόθετου ὑποκειμένου πὺν ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνη τοῦ κόσμου τούτου σὲ

14. Στὸ ἴδιο, 30

15. Πρὸβλ. στὸ ἴδιο, 26.

16. Στὸ ἴδιο, 27.

αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ θεολογικὴ σκέψη φέρνει στὴ δημόσια συζήτηση τὴν ἔννοια τῆς εὐθύνης τῶν ἀνθρώπων (καὶ μάλιστα συγκεκριμένων ἀνθρώπων) γιὰ τὴν κρίση αὐτή. Εἶναι ἀδιανόητη γιὰ τὴ θεολογία ἡ ἄποψη ὅτι «οἱ διεθνεῖς ἀγορὲς ἐπιτάσσουν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο καὶ μάλιστα εἶναι ἀναγκασμένες νὰ τὸ ἐπιβάλλουν». Σὲ χριστιανικὸ πλαίσιο τίποτα δὲν προκαλεῖται ἀπὸ ἀπρόσωπες δυνάμεις, τίποτα δὲν εἶναι ἀναγκαστικὸ καὶ ἀναπόφευκτο, καθὼς ὁ κόσμος λειτουργεῖ ὅπως αὐτοτελῶς χάρις στὶς ἐλεύθερες ἐνέργειες τῶν ἀνθρώπων, καθὼς οἱ ἄνθρωποι μετέχουν στὴν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ. Ὁ θεολογικὸς λόγος λοιπὸν ἀναγνωρίζει τὴν «προσωπικὴ εὐθύνη» καὶ τὴν ὑποδεικνύει ὡς κεντρικὴ ἔννοια στὴν παροῦσα κρίση μὲ οὐσιαστικὰ πολιτικὴ διάσταση.

Τέλος, ὁ θεολογικὸς λόγος μπορεῖ νὰ συμβάλει μὲ τὸ ὄραμα τῆς ἀλλαγῆς, καθὼς μπορεῖ νὰ στηρίξει μὲ τὴν πίστη τοῦ τὴν ιδέα ἐνὸς καλύτερου κόσμου. Τὸ ὄραμα τῆς ἀλλαγῆς θεμελιώνεται θεολογικὰ στὴν ιδέα ὅτι ὁ κόσμος δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ Πατέρα καὶ ὄχι ἀπὸ ἀνάγκη. Ὅπως παρατηρεῖ σχετικὰ μὲ τὴν χριστιανικὴ κατανόηση τοῦ κόσμου ὁ γνωστὸς κοσμικὸς στοχαστὴς τοῦ πολιτισμοῦ Terry Eagleton: «Ἐπειδὴ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου δὲν ὑπόκειται σὲ καμμία ἀναγκαιότητα, δὲν μποροῦμε νὰ συναγάγουμε τοὺς νόμους πού τὸν κυβερνοῦν ἀπὸ ἀπριορικὲς ἀρχές, ἀλλὰ πρέπει νὰ κοιτάξουμε τὸ πῶς λειτουργεῖ στὴν πραγματικότητα»¹⁷. Καὶ στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς κατανόησης τοῦ κόσμου ὡς δώρου ὁ κόσμος εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἄρα μπορεῖ νὰ ἀλλάξει.

Προκειμένου ὅμως νὰ ἀλλάξει ὁ κόσμος, κάποιος/οὶ πρέπει νὰ πιστέψουν στὴν ιδέα ἐνὸς διαφορετικοῦ κόσμου. Ὁ θεολογικὸς λόγος ἔχει νὰ συμβάλει μὲ τὴν ἔννοια τῆς «πίστης». Καὶ ἐδῶ μὲ τὸν ὄρο «πίστη» δὲν ἐννοοῦμε τὴν ἀποδοχὴ πεποιθήσεων μὲ τὴ μορφὴ προτάσεων τοῦ τύπου «ὑπάρχει Θεός». Ἐδῶ μὲ τὸν ὄρο «πίστη» ἐννοοῦμε περισσότερο ἔχω *πίστη σὲ ἐσένα*, ἔχω ἐμπιστοσύνη σὲ ἐμᾶς καὶ ἄρα ἡ ἐλπίδα μου εἶναι βέβαιη. Ἡ πίστη στὸ χριστιανισμὸ εἶναι ἐπιτελεστικὴ ὄχι προτασιακὴ¹⁸ καὶ συνδέεται μὲ κάτι πού θὰ ὀνόμαζα «ἀγαπητικὴ δέσμευση». Ἄν θέλαμε νὰ δοῦμε πῶς ἡ πίστη (πού ὡς ἔννοια ἀκόμα διατηρεῖται ἀπο-ἐνοχοποιημένη στὸ θεολογικὸ λόγο) μπορεῖ νὰ συμβάλει στὴν ἀντιμετώπιση τῆς κρίσης λαμβάνοντας ὑπόψη καὶ τὴν ἐμφυλὴ διάστασή της

17. TERRY EAGLETON, *Λογικὴ, Πίστη καὶ ἐπανάσταση: Μία ριζοσπαστικὴ καὶ νηφάλια ἀπάτηση στὴν περὶ Θεοῦ ἀταπότη*, μτφρ Πέτρος Γεωργίου, ἔκδ. Πατάκης, Ἀθήνα, 2011, 26

18. Στὸ ἴδιο, 151.

μπορούμε νὰ ποῦμε τὰ ἑξῆς: Ἐάν αὐτὸ πού ὠθεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἔχουν πίστη στὴ δυνατότητα ὑπαρξῆς μίας μὴ ρατσιστικῆς κοινωνίας (μίας κοινωνίας ὅπου ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀνεξαρτήτως φύλου, φυλῆς θὰ ἀπολαμβάνουν τὰ ἴδια δικαιώματα), εἶναι ἓνα σύνολο δεσμεύσεων σὲ συγκεκριμένες ἀξίες, τότε ὁ θεολογικὸς λόγος ἐπαναφέρει τὸ λόγο περὶ συγκεκριμένων ἀξιῶν. Ὁ θεολογικὸς λόγος μπορεῖ νὰ ἐπαναφέρει στὸ δημόσιο χῶρο τὴν πολιτικὴ θεωρία μὲ τὴ συζήτηση περὶ ἠθικῆς καὶ ἀξιῶν.

Ἄλλωστε, ἂν δὲν μπορούμε νὰ διακρίνουμε ὅτι κάποιος/ες δὲν βρίσκουν δουλειὰ ἢ ὅτι ἀπολύονται ἢ ὅτι ἡ φτώχειά τους δὲν εἶναι ὁρατὴ λόγω τοῦ φύλου τους, εἶναι γιατί δὲν εἴμαστε ἀφοσιωμένοι σὲ μίαν ἰδέαν δικαιοσύνης. Πρέπει νὰ πιστεύουμε σὲ ἓναν καλύτερο κόσμον γιὰ νὰ διακρίνουμε τὰ προβλήματα καὶ τὴν ἔμφυλη διάστασή τους καὶ ἔτσι νὰ παρακινηθοῦμε στὴ λήψη ἀποφάσεων καὶ στὴν προώθηση νέων πολιτικῶν γιὰ νὰ ἀλλάξει ὁ κόσμος καὶ νὰ προωθηθεῖ ἡ ἰσότητα. Θεωρῶ ὅτι ὁ θεολογικὸς λόγος στὸ βαθμὸ πού διατηρεῖ τὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ του καὶ κρίνει τὸν κόσμον μὲ βάση τὸ βιβλικὸ ὄραμα τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ (ἢ σὲ κοσμικὴ γλῶσσα τὸ ὄραμα τῆς δίκαιης κοινωνίας ἀγαπημένων ἀνθρώπων πού φροντίζουν τὴ φύση καὶ τὸν κόσμον ὅλο) καὶ δὲν ἐκπίπτει σὲ ἐθνικὴ, κρατικὴ ἢ ἄλλου τύπου ἰδεολογία, ἐκφράζει τὴν πίστη στὴν ἀξία τῆς διασφάλισης τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἡ δέσμευση εἶναι πού διακρίνει τὴ θεολογία ἀπὸ ἄλλους ἐπισημονικοὺς χώρους καὶ λόγους καὶ αὐτὴ τὴ δέσμευση ἔχει νὰ προσφέρει.